

УДК 35. (477) (08)

Л. А. БИЧЕНКО

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ РОЗВИТКУ МІСЬКИХ АГЛОМЕРАЦІЙ

Розглянуто ознаки міських агломерацій і проведено їх класифікацію. Проаналізовано основні напрямки розвитку великих міст.

Ключові слова: агломерація, місто, агломераційний ефект.

The city agglomerations are considered, classification is conducted. The structure types of big city's management were also illustrated.

Key words: agglomeration, city, sintering effect.

Органи місцевого самоврядування постійно прагнуть збудувати ідеальне місто, місто майбутнього, в якому буде досягнуто рівноваги між соціальною і економічною сферами. Насамперед, досягти рівноваги між різними секторами та видами діяльності, таких як зайнятість населення, де забезпечується громадянські права і найкращі умови життя, в якому враховуються інтереси всіх тих, хто ним користується. Тому існує потреба в збалансованому розвитку міста та оточуючих його населених пунктів шляхом проведення міського планування, співробітництва місцевої та державної влади заради побудови міста майбутнього. Потрібно розглядати місто як соціально-економічний комплекс, де соціальна сторона відображає добробут, відтворення і якість життя, а економічна – його матеріальну основу.

В Україні набуто значного досвіду щодо вирішення проблем управління містами. Зокрема, ці питання висвітлено в роботах О. Акімова, В. Бабаєва, С. Дорогунцова, М. Долішнього, Г. Монастирського, Ю. Лебединського, П. Коваленка, В. Кравченка, П. Круша, Л. Шутенка та ін. Слід зазначити, що проблема системного управління містами в перехідній до ринку економіці недостатньо досліджена, нерозроблено організаційно-економічний механізм їх управління. Багатопланові і динамічні зміни в розвитку міст вимагають системного осмислення нових реалій і ймовірних перспектив еволюції міст.

Мета статті – визначити особливості розвитку великих міст та ознаки утворення міських агломерацій.

Особливості соціально-економічних процесів, що відбуваються в Україні, стрімка урбанізація, посилення ролі міст у формуванні господарського комплексу країни потребують вирішення питань удосконалення методів управління містами. Сучасний період урбанізації характеризується збільшенням кількості великих міст із чисельністю населення понад 1 млн осіб. Управління великим містом – це управління діями, що відбуваються в ньому, уміння їх прогнозувати та доцільно використовувати. Адже великі міста завжди є центрами всіх перетворень, тому що саме тут сконцентровано нові процеси соціально-економічного розвитку, нові форми і технології управління. Саме з

урахуванням усіх можливих чинників, які впливають на процеси управління містом, передбачає упровадження науково-управлінського підходу до великого міста як складної соціально-економічної системи.

Фахівці виділяють такі концепції розвитку “міста”: економічна, соціально-економічна, соціологічна, функціональна, екологічна і ресурсна концепції [4]. Економічна концепція міста ґрунтується на тому, що місто відіграє ключову роль у територіальному поділі праці, є високою концентрацією населення і підприємств різних галузей промисловості. Соціально-економічній концепції характерні закономірності формування й розвитку міст, які визнаються не стільки територіальним поділом праці, скільки соціально-економічним і політичним ладом суспільства, таким як державне регулювання розвитку міст. Ця концепція застосовувалася в адміністративно-командній системі управління. А ресурсна концепція розглядає питання власності і муніципального управління. Саме за цією концепцією місто виступає як управлінська система, складовими якої є економічний потенціал, економічний комплекс міста, одним із елементів тут є визначальний ресурсний комплекс, який складається із власності на рухоме і нерухоме майно, землю, фінанси та інформацію. Цей ресурсний комплекс значною мірою містить елементи, що входять до поняття “власність міста”. Місту завжди властиві такі специфічні риси: концентрація великої кількості людей, висока щільність населення на обмеженій території; зосередженість промисловості, науки, мистецтва, інформації; провідна роль у соціальному прогресі; високий ступінь інтеграції багатогранних видів людської діяльності внаслідок концентрації різноманітних галузей суспільного виробництва; зосередженість основних соціальних груп і верств населення [4].

Специфіка міста визначає його основні соціальні функції: господарсько-економічну, тобто організацію механізму виробництва на підставі функціонування різних галузей промисловості; соціальну, яка полягає в діяльності соціальної сфери, яка охоплює послуги торгівлі, побутового обслуговування, транспорту, зв'язку, житлового будівництва, соціального забезпечення, медичного обслуговування тощо; культурно-освітню, яка реалізується через надання людині вищої, середньої спеціальної освіти через створення дозвільної та рекреаційної інфраструктур; управлінсько-адміністративну, що здійснюється шляхом продовження адміністративної влади різними державними та соціальними органами [7].

Аналіз управління міськими агломераціями є важливим напрямком дослідження в економічній науці та державному управлінні. Управління міськими агломераціями є проявом управління сконцентрованих продуктивних сил, оскільки “розміщення продуктивних сил – це їх географічний поділ по території” [6]. Термін “розміщення” виражає конкретне поняття, а саме – приуроченість господарських об'єктів до тих або інших джерел сировини, палива і енергії, місць концентрації трудових ресурсів і районів споживання готової продукції. Таке “розміщення” розглядається як частина загального процесу територіальної організації продуктивних сил, а вона передбачає зв'язки виробництва з природним середовищем та економічні зв'язки.

Економічні зв'язки – це широке коло взаємовідносин у виробничій та невиробничій сферах, а також між самими сферами. З розвитком суспільства економічні зв'язки дедалі ускладнюються. Класифікація економічних зв'язків характеризується багатоплановістю. Для територіально-виробничого комплексу можна виокремити два типи економічних зв'язків: виробничі та невиробничі. У межах промислового комплексу є такі групи зв'язків:

– зв'язки, зумовлені єдністю місця (електро-, тепло-, газо-, водопостачання);

– матеріально-технічні (постачально-збутові) зв'язки стосовно сировини, палива, обладнання та готової продукції;

– зв'язки за кооперуванням, тобто за спільним виготовленням продукції;

– зв'язки за комбінуванням, тобто за послідовною обробкою сировини [1].

Таким чином для міських агломерацій, як економічних регіонів характерні всі названі види зв'язків. Крім того, з регіонального погляду зв'язки бувають внутрішньорегіональні, міжрегіональні та міжнародні [3]. Залежно від рівня загосподарювання території, економічного розвитку країни та мети функціонування її господарства постають різні форми організації території та виробництва. Тому для великого міста управління його продуктивними силами значною мірою залежить від системи реалізації цих зв'язків, що визначають сферу управлінських відносин.

Можна розглядати великі міста як міські агломерації, ототожнюючи ці поняття, які все ж мають певні змістові відмінності. Мегаполіс – це надто урбанізована форма міського поселення, що склалася стихійно, розповсюджена в кількох високорозвинених країнах та обумовлена високою концентрацією населення. Звичайно, що потяг до великого міста, де є набагато більше шансів працевлаштуватися і отримувати гідну заробітну плату, належний рівень освіти, медичне обслуговування, тощо – все це завжди спонукало й активно спонукає сьогодні людей до міграції [5].

Однією з відмінностей мегаполіса від агломерації є чітке визначення ознак агломерації. Під агломерацією слід розуміти територіальне утворення з такими властивостями:

– агломерація виникає на базі великого міста і створює значну зону урбанізації, поглинаючи суміжні населені пункти;

– відрізняється високим ступенем територіальної концентрації різноманітних виробництв, передусім промисловості, наукових і навчальних закладів, а також високою щільністю населення;

– справляє вирішальний перетворюючий вплив на навколишнє середовище, змінюючи економічну структуру території та соціальні аспекти життя населення;

– наявність постійних приміських електропоїздів, автобусів.

Існує і ще один підхід, за якого міська агломерація означає компактне скупчення населених пунктів, в основі якого лежить певне місто, які об'єднані в єдине ціле інтенсивними господарськими, трудовими, культурно-побутовими й рекреаційними зв'язками [2].

Агломерації як великі міста виконують певні народногосподарські функції, і за цією ознакою виділяють монофункціональні (шахтарські, портові, наукові, управлінські тощо) і поліфункціональні агломерації [7]. Найчастіше зустрічаються багатofункціональні міста, оскільки головна їх функція полягає в приєднанні міст. Крім того, існує поділ на моноцентричні, біцентричні та поліцентричні агломерації, які відповідно мають один, два або декілька центрів розвитку продуктивних сил (табл. 1).

Моноцентричні агломерації характерні значним виробничим і невиробничим потенціалом і транспортом. Біцентричні та поліцентричні характерні для районів інтенсивного розвитку сучасної важкої індустрії.

Виходячи з цього, можна поєднати класифікаційні ознаки міських агломерацій одночасно за двома основними критеріями (за кількістю центрів розвитку продуктивних сил та за народногосподарськими функціями) і звести їх у класифікаційну матрицю (табл. 2.)

Так, для позначення поліцентричної монофункціональної агломерації в науковій літературі існує термін “конурбація”. Хоча цей термін використовують також і як синонім агломерації, виходячи з етимології слова (від лат. *con* – разом та *urbs* – місто). Прикладом конурбації може слугувати скопичення міст у Рурському басейні (Німеччина), де міська агломерація має в якості ядер декілька майже рівних за розміром і значимості міст за відсутності явно домінантного, і основною – видобувну народногосподарську функцію. Для агломерацій, що формуються і, як правило, є моноцентричними і монофункціональними, існує термін протоагломерації. Це дозволяє зробити висновок про можливість уведення інших термінів згідно з класифікаційною матрицею [1].

Агломерація виникає навколо всіх міст-мільйонників і багатьох найбільших міст України. Причинами виникнення агломерацій в Україні є такі:

- концентроване зростання поселень навколо великих міст (Київська агломерація, Харківська агломерація, Одеська агломерація);
- злиття декілька населених пунктів, у результаті екстенсивного росту територій (Донецька агломерація, Горлівсько-Єнакієвська агломерація, Лисичансько-Северодонецька агломерація, Центральна-Луганська агломерація).

Виділяють такі найбільші агломерації України: Київська – близько 4500 тис. чол.; Харківська – 1730 – 2158 тис. чол.; Донецька – 1700 – 2010 тис. чол.; Дніпропетровська – 1530 – 1860 тис. чол.; Одеська – 1191 – 1547 тис. чол. [3].

Концентрація виробничих, фінансових, інтелектуальних та інших ресурсів, а також розвинута інфраструктура зумовлює формування моноцентричної агломерації (м. Київ, Харків, Одеса, Львів). Біцентричні та поліцентричні агломерації характерні для районів інтенсивного розвитку сучасної важкої індустрії – Донецького і Придніпровського: Донецько-Макіївська, Дніпропетровсько-Дніпродзержинська, Горлівсько-Єнакіївська та ін. [3, с. 69]. Велике значення в досягненні високого рівня розвитку продуктивних сил має розвиток санаторно-курортного комплексу. Центри рекреації та оздоровлення – Моршин, Хмільник, Трускавець, Євпаторія, Ялта тощо; багатогалузеві – Горлівка, Макіївка, Нікополь.

Таблиця 1

Класифікація міських агломерацій

<i>Міська агломерація</i>	
За народногосподарськими функціями	За кількістю центрів розвитку продуктивних сил
монофункціональні	моноцентричні
поліфункціональні	біцентричні
	поліцентричні

Таблиця 2

Класифікаційна матриця міських агломерацій

<i>Класифікаційні ознаки агломерацій</i>	<i>Моноцентричні</i>	<i>Біцентричні</i>	<i>Поліцентричні</i>
Моно-функціональні	Один центр розвитку, одна народно-господарська функція	Два центри розвитку, одна народно-господарська функція	Декілька центрів розвитку, одна народно-господарська функція
Полі-функціональні	Один центр розвитку, декілька народно-господарських функцій	Два центри розвитку, декілька народно-господарських функцій	Декілька центрів розвитку, декілька народно-господарських функцій

“Місто, – писав американський економіст Е. Гувер, який зробив значний внесок у розвиток агломерацій, – подібне до великого заводу, воно забезпечує “економію на масштабі” і великим, і малим підприємствам, оскільки надає транспорт, зв’язок, допоміжні та обслуговуючі підприємства, банки тощо”. Значне зниження виробничих витрат при розташуванні підприємств в агломераціях він назвав “економією міських концентрацій” [6]. Агломераційний ефект проявляється не тільки у зниженні витрат, але й у скороченні термінів спорудження підприємств і впровадження досягнень науково-технічного прогресу у виробництво, у підвищенні якості продукції. Прагнення до розташування підприємств у великих містах часто обґрунтовується можливістю використання загальноміських комунальних мереж, житлового фонду, тоді як при розташуванні підприємств у малих містах необхідно передбачити окремі капіталовкладення.

Але крім переваг існують і негативні наслідки міської концентрації, які зумовлені соціальними і економічними чинниками (табл. 3).

Таблиця 3

Переваги та негативні наслідки агломерацій

<i>Чинники</i>	<i>Перевага агломерації</i>	<i>Негативні наслідки агломерації</i>
Економічні	– підвищення продуктивності праці; – масштаби концентрації виробництва; – застосування найновішої техніки на виробництві	– дефіцит робочої сили; – зростання витрат на нейтралізацію промислових відходів; – ускладнення транспортних зв'язків; – дефіцит придатних ділянок для розміщення промислових підприємств
Соціальні	– концентрація наукового потенціалу; – розширення можливостей залучення кваліфікованих працівників	– зниження продуктивності праці в результаті транспортної стомлюваності; – підвищення ймовірності захворювання і травматизму

Може скластися така ситуація, що виникне нестача різних видів сировинних ресурсів, які доведеться завозити з інших районів, що призведе до значного зростання витрат. Сучасні міські агломерації часто страждають від нестачі води, яка споживається сучасним промисловим виробництвом у величезних обсягах. Також у містах часто не вистачає земель, придатних для забудови, через що доводиться займати землі, призначені для сільського господарства чи відпочинку. Існують також і соціальні аспекти урбанізації, загострення екологічної ситуації у великих містах, тощо.

Беручи до уваги, що міська агломерація означає компактне скупчення населених пунктів з центром у великому місті, які об'єднані в єдине ціле інтенсивними господарськими, трудовими, культурно-побутовими й рекреаційними зв'язками, класифікацію міських агломерацій можна здійснювати одночасно за двома основними критеріями (за кількістю центрів розвитку продуктивних сил та за народногосподарськими функціями). Слід розглянути в подальших дослідженнях функціонування міської агломерації як самостійного регіону, оскільки існують погляди фахівців, що з точки зору регіоналістики та управління, великі міста – мегаполіси, міські агломерації можна вважати самостійними соціально-економічними системами і регіонами.

Література:

1. *Бабаєв В. М.* Управління великим містом: теоретичні і прикладні аспекти : [монографія] / В. М. Бабаєв. – Х. : ХНАМГ, 2010. – 306 с.
2. *Бабаєв В. М.* Ефективність системи місцевого самоврядування великого міста / В. М. Бабаєв // Теорія і практика управління соціальними системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія. – 2003. – № 2. – С. 3–9.
3. *Бабаєв В. М.* Мегаполіс в системі управління місцевого самоврядування / В. М. Бабаєв // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. пр. : у 2 ч. – Х. : Вид-во НАДУ “Магістр”, 2003. – № 2. – Ч. 2. – С. 55–63.

4. *Круш П. В.* Регіональне управління : [навч. посіб.] / П. В. Круш, О. О. Кожемяченко. – К. : Центр навч. літ-ри, 2007. – 248 с.

5. *Монастирський Г. Л.* Модернізацій на парадигма управління економічним розвитком територіальних спільнот базового рівня : [монографія] / Г. Л. Монастирський. – Тернопіль : Економічна думка ТНЕУ, 2010. – 464 с.

6. *Долішній М. І.* Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка : [навч. посіб.] / М. І. Долішній, Ю. І. Стадницький, А. Г. Загородній, О. Є. Товкан. – Львів : “Львівська політехніка”, “Інтелект”, 2003. – 256 с.

7. *Салій І.* Українські міста: питання власності і муніципального управління / І. Салій. – К. : УВПК, 2001. – 415 с.

Надійшла до редколегії 15.04.2011 р.